

украинских писателей. Акцентируется внимание на разнообразии тематики исследования как на описаниях интерьера, так и экстерьера. В текст работы вводятся цитирование, которое дает возможность лучше понять локальные особенности народного жилища региона. Последовательное изложение материала удовлетворяет научный стиль выполнения. В целом, исследователь демонстрирует умение последовательно, аргументированно анализировать, делать выводы.

Ключевые слова: народная архитектура, дом, Средняя Надднепрянина, интерьер, материальная культура, традиционное украинское жилье, быт, печь, полати, топчан, четырёхскатная крыша, глина, село, завалина.

Doygan S.O. HABITATION OF MIDDLE NADDNIPRYANSHINI IN HISTORIOGRAPHY RESEARCHES.

The list of foreign researchers in labours of which there are descriptions of habitation of Middle Naddnipryanshini is given in this article. A list is in a chronologic sequence. Except for labours of researchers, descriptions of the Ukrainian writers are accepted in attention. Attention is accented on the riznomaitti subjects of research as on descriptions of inter'eru so ekster'eru. In text works are entered quoting which enables better to understand the local features of region. Successive exposition of material of zodovil'nyae is scientific style of implementation. On the whole, a researcher demonstrates ability consistently, argued to analyse, to draw conclusion.

Keywords: folk architecture, house, Middle Naddnipryanschina, inter'er, financial culture, traditional Ukrainian habitation, way of life, stove, pil, trestle-bed, chetirishkiliy roof, clay, village, priz'ba.

УДК 94(477) «17/18»

О.В. Кривошея

ЕВОЛЮЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ СТРУКТУРИ ЗАПОВІТІВ

В даній статті аналізується еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі тестаменту генерального обозного Івана Волевача.

Ключові слова: тестамент, заповіт, спадкоємці, козацький реєстр, козацька старшина.

Тестаменти, чи заповіти, є важливим історичним джерелом приватно-правового походження [1, с. 357], які мають високу ступінь інформативності і репрезентативності. Вони є яскравим проявом людської думки, в яких зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності. Можна погодитися з тим, що «мотив створення подібних документів є основою їх достовірності» [2, с. 265].

В архівосховищах зберігається значна кількість заповітів, але попри велике значення як джерела вони використовуються як попередниками [3], так і сучасними дослідниками досить рідко [4].

У статті пропонується спроба аналізу еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі тестаменту генерального обозного Івана Волевача 1650 р. [5, с. 58]. Духівниці мали таку внутрішню структуру: інвакація, інтитуляція, нарація, диспозиція, карабарація, кінцевий протокол, субскрипція.

Початковий протокол досліджуваного нами тестаменту розпочинався такою інвакацією: «Во имя отца и сына и светаго духа, Святия живоначальния неразделимия тройца, стаетсе речь у вечность. Аминь» [6, с. 27].

В інтитуляції тестаменту Волевача «Я, раб божий Иван Тихонович Волевач, обозний Войска Запорожского, обиватель чигринский» засвідчується ім'я, титул і місце проживання.

Нарація засвідчує обставини справи з вказівкою випадку написання тестаменту: «будучи мне от господа Бога хоробою обтеженному и лежачи на смертной постели при конци житие моего, пишу сей мой тестамент», причому, вказується на добровільний і правоспроможний характер цього запису «за доброй памяти и з уласного розуму моего, будучи ни от кого ненамовленный и непримущен, леч з доброй воле своей, напред душу свою грешную полешаю господу Богу, а тело мое ко погребению земному, отдаюся у вечную опеку по воле

божеской и матери его ж, споручници Рода христіанского, що теж з доброй воле моеї, з убогого имени моего рухомого сим тестаментом стверждаю, кому що записал ниже сего тестаamenta явствует напроде», – писалося у заповіті Волевача [6, с. 28].

Основна частина заповіту – диспозиція – містить розпорядження стосовно розподілу майна. Автор стверджував: «А что где якого ґрунта имеется, предковские и мною куплею набитие заходи, то все отказую тож жене своей Парасковей да сину Якову», а також «жене моеї Парасковей з сином Яковом двор зо всеми приналежимостми господарскими рухомой ведши, яко то з сребними посудки, грошми всякой монети, з одежою ценею и збожжам, з оружем и всею зброєю, футори ж зо всяким бидлом, з конми, рогатим бидлом и овцами, винници з казанами, також и броварь з казаном, солодовню, мелници, едни на Ирклее, а другие на Суботовки речки, пасека з пчелми у провороте леса Чути, а то вижеписанние угодия Барабашевские». Як бачимо, на початку Національно-визвольної війни Волевачу перейшли маєтності Барабаша – не названі хутори, а також млини на річках Ірклії – правій притоці р. Тясмин і Суботівці, а також пасіку. Маємо вказівку на втрачений універсал Богдана Хмельницького стосовно отримання маєтностей колишнього гетьмана Барабаша: «вижеписанние угодия Барабашевские наданни мне за войсковую службу его млюстю паном Богданом Хмелницким гетманом у вечность з ласки его и всего Войска Запорожского» [6, с. 28].

Іван Волевач вказував на чотири шляхи формування своїх статків: батьківські надбання, спадок по безпотомному брату Андрію («И с опокойного брата моего середулшего Андрея, яко безпотомного, и он по ласце своей братаней все на его спалие предковские ґрунта и отческие мне при конци жития у вечность отписал»), гетьманським універсалом надані, «мною куплею набитие» [7, арк. 114].

Батько заповідача Тихоній Федорович Волевач протягом життя набув:

– «На Чутце предком набитие ґрунта и поселение людей, и футор, як в отческой духовной описано» [7, арк. 114].

– «Над Яничем лес з пасекою, сенокосами, с пахатним полем, предковские» [7, арк. 114].

– «На Чуте сенокоси и пахатное поле предковское» [7, арк. 114].

– «В Войтовом селе и Калантаеве сенокоси, пахатное поле предковское ж».

І. Волевач розкрив і свої купівлі:

– «А тот лес куплен зо всеми приналежимостми с поселением людей у Максима Михайловича, жетеля чигринского за две тисечи коп доброй монети без десяти» [7, арк. 114].

– «Другий же лес мною куплен у Хведори Андреевой, тож жителки чигринской, за пять сот коп грошей доброй монети литовской лечби к своему ж з сенокосами, степом к реце Макаровце и Ингулцю, с плесами рибними и зверинними ловле, где гребля на Ингулце с поселением людей и с хуторищем, и на тие ґрунта запис имеем» [7, арк. 114].

– «Якие же ґрунтовие с поселением людей и без поселения, жене з сином Яковом в сей духовной ниже описанно: Волевачевские восемь байраков, також и пасека з пчелми, сенокоси по обидва боки Цибулника и пахатное поле с поселением людей, футор, тамо ж де степное поле и тот вижеписаний ґрунт понад речкою Цибулником, взявши з низшой голови от жбира, где могила, и от Грузкой балки, и от малого Круглого озерца вгору до скель, где и млин мною за кошт построен, футор на Березовце з степом и сенокосами и пасеками и з бидлом, Плоский лес куплею мною набитий, на який и запис имеемо, и тамо пасек две з пчелми» [7, арк. 114].

– «За Днепром в городку Потоку два млина: мною куплений един в трех колах, ставилом лежниковим, в Стефана Сеницкого посредку млинов, а другой крайний от места в чтирох колах з влаклом в Тимка Николаевича, на якие и записи имеем» [7, арк. 114].

Іван Волевач назвав п'ять спадкоємців: дружину, сина і двох доньок – одну заміжно («Зятеви же моему, а мужу Марииному, Гаврилу Коробце, дви десят кобил из жеребцев гнедим турецким, да пять коней верхових за всим убором козацким, янчарок добрих пять, панцир дощатий из щитом, а ежели що похоще, жена моя, а их matka, и болше уделит, що изволе себе» [7, арк. 115]) і одну удову («А дочце Марии пять тисеч коп доброй монети грошей з двома унуками, и еи дочерми Вацкою и Ганною, и по десеть фунтов сребра, да футор зо всеми приналежимостми будучий на Шабелниках з божжим, з бидлом рогатим и овцами, пасека на Опанасовце с пчелми дочци же моеї Марии» [7, арк. 115]), а також племіннику («Братаничу же моему Якиму Антоновичу пару добрих верхових коней, един сивий мастю, а другой гнедий

.....
татарский зо всею зброєю, ронздчик злоцестий с каменцями, янчарок под среблом две, кобил десеть з жеребцем сивим лядским, панцир колчатий з злоцесскою мисюркою и карбаши, тисеча коп грошей») [7, арк. 115].

Старший брат Івана Антон Волевач у тестаменті названий покійним. Син Антона Яким до повноліття знаходився під опікою дядька Івана, а 1640р. отримав батьківський спадок («А старшого опокойного брата моего, Антона, син его в опеку нам покойним вручен бил до зросту мне, якого як опекун приведши его до розуму и всю субстанцию покойного брата моего и его отца, Якиму, братаничеви своему, додержавши ву власти прилюдне вручил в року шесть сот четыре десятом, на что от его, Якима братанича, и квит имею») [7, арк. 114]. У козацькому реєстрі 1649 р. Антон Волеваченко фіксується [6, с. 28], але його місце засвідчує, що це відносно молода людина, тому ідентифікувати його з Антоном Тихоновичем не вважаємо за можливе. Це інша людина, можливо, старший син Антона, тобто Антон Антонович, який отримав батьківський спадок ще за життя останнього.

Волевач вказував на чотири церкви у Чигирині: «На церкви же, Спаскую, Пречискую, Петровскую и Николскую, на все чтире, по тисечи коп грошей, да на повинование свещенником спаскому чигринскому отцу протопопе Пеште коп сто, пречискому, святопетровскому и николскому по три десеть коп» [8, с. 7], Я.Чарниш взагалі не згадував жодної церкви і ми не має додаткових даних, щоб якось пояснити цей факт.

Карабарацією (звіткою про підтвержуючі знаки) є наступна частина заповіту: «К сей же духовной упросилем его млости пана Зеновия Богдана Хмелницкого, гетмана Войска Запорожского, яко своего покровенного, подпис руки и с приложене печати войсковой гетманской» [7, арк. 115]. Наявність свідків була обов'язковою «При котором писанию й правованю сей духовной моей били люде добрие и вери годние» [7, арк. 114-115]. У заповіті свідками перераховані священик пречистенський чигиринський Стефан Яремійович і два покозачених шляхтичі Богдан Пешта і Федір Коробка, перший з яких був хоружим військовим, а другий – отаманом городовим чигринским. Коробка згадувався у реєстрі 1649 р. серед значного військового товариства [6, с. 28]. «Сей вишшеписанній, з доброй памяти моей учинений, тестамент утверждаю бут вечно при своей силе и для того на нем своеручно подписуюсь и о подписи свидетелей нижеподписавшихся» [9, с. 19].

Кінцевий протокол (datum) засвідчив час написання документу: «Писан сей тестамент священиком пречиским Стефаном Еремеевичем року божого тисеча шесть сот пять десятого, м~ця ноябра второго» [7, арк. 115]. Місце написання визначається дотично через вказівку пречистенського священика чигиринського як Чигирин. Слово «дня» упущене переписчиками, так як сам текст дозволяє це зрозуміти. У тестаменті Я.Чарниша кінцевий протокол передус інституляції і карабарації: «также по написаню сего тестаменту сторонного человека упросил. 1745 года, декабря двадцать семого дня» [9, с. 19].

Стосовно субскрипції збереглася лише її частина – «Богдан Хмелницкий, рука власна. /Место печати Богдана Хмелницкого/» [7, арк. 115]. Переписчики залишили поза увагою притиснені до тестементу печатки (вірогідно, вони були, бо Пешти і Коробки – шляхтичі) і підписи.

Маємо інформацію щодо онука заповідача Антона Яковича Волевача (1681–1754–ран. 1760). Він розпочав козацьку службу в Миргородському полку з 1700 р. значковим товаришем [10, с. 19], згодом став сотником потоцьким (1711 – 1721) та 1-м осавулом полковим миргородським (1721 – 1738). У 1722 р. отримав від полковника Апостола 11 дворів в м. Поток [11, с. 12]. 25 лютого 1716 р. купив у товарища Потоцької сотні Гната Лепенка острів над Кам'янкою напроти устья р. Псла на тому березі Дніпра. 5 березня 1724 р. купив у Грицька Федоренка садок у Курилівському байраку. 9 січня 1728 р. купив у Андрія Фесуна половину острова на Дніпрі напроти Кам'янки. 2 березня 1728 р. купив у мешканців потоцьких Кирила Перевозника та Фекли Тимошихи половину острова на Дніпрі вище Кам'янки. 12 січня 1728 р. отримав ствержуючий універсал полковника миргородского Павла Апостола на куплені володіння тому березі Дніпра. Був в кримському поході (1735), під Азовом (1736) [12, арк. 28], в кримському поході (1737) [12, арк.29]. Абшитований полковий осавул (1738–1742–?) [13, арк. 4].

9 червня 1735 р. отримав свідоцтво від гетьманші Уляни Апостолової, що володіння Антона Волевача (ліс Плоский від вершини Цибульника між річками Говнянкою, Інгульцем й Макарівкою) його дідизні.

У 1741 р. на тому боці Дніпра на р. Омельничку мав хуторець з сіножатами й при ньому. До 1752 року на спадкоємних ґрунтах при Цибульнику А.Волевач тримав сільце Волевачівку. Пробирав повернути інші володіння на річці Макарисі, Малому Ігульці і Говнянці, з-за через що мав періодичні суперечки з старшиною Власівської і Криловської сотень [14, арк. 64]. У 1748 р. володів с. Волевачівкою.

Відомі купчі родини Волевачів 1615 і 1630 рр., які були опубліковані І.Каманіним [15, арк. 13].

Отже, наведений заповіт – це найнадійніший історичний матеріал для характеристики епохи у яку жив генеральний обозний Іван Волевач.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я.С. Історичне джерелознавство. Підручник. – К., 2002.
2. Кривошея В.В. Українська козацька старшина (огляд джерельної бази) // Гілея. – 2007. – Вип. 7.
3. Модзалевский В. Два старинных духовных завещания // Историко – литературный сборник. Посвящается Л. И. Срезневскому (1891 – 1916). – Л., 1924.
4. Барловська А. Духівниці XVII – XVIII ст. як культурно – історична пам'ятка // Сіверянський літопис. – 1998. - № 1. – С. 54 – 59; її ж. До питання про родинні пріоритети козацької старшини другої половини XVII – XVIII ст. (За матеріалами духовних заповітів) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 33 – 36; Попружна А. До соціально-побутового портрету жінки (за матеріалами духівниць козацької старшини XVII – XVIII ст.) // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2007. – С. 245 – 250; Попружна А. Духовні заповіти як джерело з історії благодійництва козацької старшини (за матеріалами тестаментів другої половини XVII – XVIII ст.) // Матеріали науково-практичної конференції «Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття». – Ніжин, 2006. – 171-175; Кривошея О.В. Духовний заповіт як історичне джерело // Гілея. – 2007. – Вип. 7. – С. 283 – 287; її ж. Духовний заповіт 1650 року обозного Війська Запорозького Івана Тихоновича Волевача як історичне джерело // Козацька скарбниця. Гетьманські читання. – Чернівці, 2006. – Вип. 3. – С. 62 – 68; її ж. Збірка духовних заповітів інституту оукопису національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського як історичне джерело // Гілея. – 2007. – Вип. 8. – С. 274 – 284; її ж. Еволюція духовних заповітів козацької старшини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2007 – С. 78 – 81; її ж. Духовні заповіти козацької старшини як історичне джерело // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XVI. – С. 369 – 374; її ж. Полковий осавул прилуцький Михайло Федорович Мовчан і його заповіт // Гілея. – 2008. – Вип. 11. – С. 118 – 122; її ж. Тестамент Івана Волевача як історичне джерело // Гілея. – 2008. – Вип. 12; її ж. Тестаменти як джерело до історії духовенства // Гілея. – 2008. – Вип. 13; її ж. Тестаменти як джерело до історії духовенства // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2008. – С. 331 – 334; її ж. Трансформації масткових господарств козацької старшини (за матеріалами духовних тестаментів) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 36 – 40; її ж. Духовний заповіт Вадима Львовича Модзалевського як джерело до духовної історії інтелігенції // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 14. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2008. – С. 30 – 33. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Козацько-гетьманська держава (до характеристики біосоціальної підсистеми) // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2007. - № 16 (53). – С. 198 – 208; їх же. Станіслав Кохановський // Гілея. – 2008. – Вип. 16. – С. 84 – 91; їх же. Українська козацька старшина. Василь Базилевич, Василь Лагода, Андрій Стахович // Гілея. – 2008. – Вип. 17. – С. 108 – 115; їх же. Українська козацька старшина. Іван Черняк // Гілея. – 2009. – Вип. 18. – С. 131 – 136; Українська козацька старшина. Полковник компанійський Григорій Павлович Гайворонський // Гілея. – 2009. – Вип. 19. – С. 56 – 63.
5. Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 годов. – Днепропетровск, 1988.
6. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. – К., 1995.
7. ЦДДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11437.
8. Кілессо С. Чигирин – гетьманська столиця // Київська старовина. – 1995. – № 5.
9. Любецкий архив графа Г.А.Милорадовича. – Вып. 1. – К., 1898.
10. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 2. Військове товариство. – К., 2008.

11. Барвинский В. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729-1730 г. – Полтава, 1912.
12. ЦДІАУК. – Ф.1501. – Оп.1. – Спр.58.
13. ЦДІАУК. – Ф.102. – Оп.2. – Спр.9.
14. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 9793.
15. ЧИОНЛ. – 1894. – Кн. 8.

Кривошея О.В. ЭВОЛЮЦИЯ ВНУТРЕННЕЙ СТРУКТУРЫ ЗАВЕЩАНИЙ.

В данной статье анализируется эволюция внутренней структуры завещаний на примере тестаментта генерального обозного Ивана Волевача.

Ключевые слова: тестамент, завещание, наследники, казацкий реестр, казацкая старшина.

Kryvosheya O.V. EVOLUTION OF THE INTERNAL STRUCTURE OF TESTAMENTS.

The article analyses the evolution of the internal structure of testaments on the bases of the testament of Ivan Volevach – the general transport driver.

Keywords: a testament, a heir, the Cossack register, the Cossack foremen.

УДК 908(477.82)

С.А.Сидорук

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВІННИЦЬКОЇ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧИНИ

У статті аналізується відображення рекрутської повинності населення Вінниччини, з часу запровадження і до її відміни, у фондах Центрального державного історичного архіву України у Києві та державних архівів Вінницької Житомирської, Київської і Хмельницької областей.

Ключові слова: архів, фонд, справа, документ, рекрутська повинність.

Для вивчення проблеми виконання рекрутської повинності населенням Вінниччини та визначення її місця в різних аспектах життя мешканців регіону істотно наукову цінність становлять документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі ЦДІАУК) і державних архівів Вінницької та Хмельницької областей.

Джерельну базу для дослідження даної проблематики складає великий масив архівних матеріалів, різних за своїм походженням та характером. Чіткої межі, яка б розділяла фонди на приналежність до певної, окремо визначеної групи джерел, провести неможливо, оскільки часто справи одного й того ж фонду містять документи, що різнобічно висвітлюють рекрутчину: як повинність, систему комплектування армії і як суспільне явище. Однак основну масу архівних документів з даної тематики умовно можна поділити на ті, що безпосередньо стосуються забезпечення виконання рекрутської повинності населенням Правобережжя, і такі, що зафіксували вплив рекрутчини на соціально-економічний розвиток, суспільно-політичні та етнонаціональні процеси в регіоні.

До першої групи джерел належать документи цивільних та військових адміністрацій різних рівнів, а також спеціально створених структур, що безпосередньо здійснювали рекрутські набори. Значна кількість таких джерел складає так звані «справи про рекрутські набори», або справи, що стосуються окремих аспектів рекрутської повинності. Документи такого спрямування здебільшого містяться в фондах губернських та місцевих органів влади, які забезпечували виконання рекрутської повинності населенням підлеглих їм територій. Найбільшу фактичну цінність становлять справи з рекрутських наборів, сформовані у канцеляріях генерал-губернатора та цивільних і воєнних губернаторів регіону. Значну кількість джерел цієї групи складають також документи фондів губернських і повітових рекрутських присутствій, губернських правлінь та казенних палат, предводителів дворянства.

Такого роду справи містять, як правило, інформацію різнопланового змісту та характеру. Це зумовлено обставинами, за яких виникли та були введені в обіг конкретні документи. Як показує аналіз, «Справи про рекрутські набори» об'єднують в собі як